

BEVEZETŐ

EGY OKTÓBERI GYÁSZMISE

Ezek azok a napok, amelyekről nem beszéltünk az elmúlt negyvenöt év alatt. Ha beszéltünk is, nem abban az értelemben, hogy ekkor torolták meg mindmáig meg nem nevezett személyek a bácskai szláv és zsidó lakosságon harmadfél évvel korábban esett sérelmeket, melyek az akkori magyar hatóságokat, de itt-ott a helybeli magyarokat is terhelik. Ezeknek a napoknak az évfordulóján diákjainkat dísztribünre állítottuk, és szavaltattuk őket magasztos eszmékről; a politikusok alkalmi beszédekben a felszabadulásról és a felszabadítókról szónokoltak. Egyidejűleg templomokban gyászmisét szolgáltattak az ünnepségen részt nem vevők, akiknek az unokája vagy gyermeke éppen szavalt. A gyászmisét névtelen eltűntért, ismeretlen áldozatért, elveszett édesapáért, halottnak mondott, de a hozzátartozók által rendületlenül hazavárt fiúért mondta a pap. És szállt a tömjénfüst a csendes gyászmisén, zavartalan volt a tömjénezés a felszabadulási ünnepségen. Nem lehetett szóvá tenni, hogy a fasizmus feletti győzelmet milyen foltok éktelenítik.

Ismertek a második világháború tömegmészárlásai. Dachau, Auschwitz, Katyn, Jasenovac, Sopronkőhida... Most tárják fel Žumberak környékét. Újvidék kétszer van rajta a listán, de csak egyszer emlegetik. Zsabya és Csurog szintén kétszer, s csak egyszer emlékeznek meg áldozatokról; csak a fasizmus áldozatairól, a gyűlölködő és vérengző magyarok áldozatairól. Az áldozatul esett magyarokkal eddig csak az ún. emigráns irodalom foglalkozott; elfogultan, eltűzöttan, a tényleges adatok ismerete nélkül. Itthon a bácskai és bánáti magyarokról, a sebtében kivégzett, a maguk ásta sírban elkapart, a Tisza-parti futóárokba belelővöldözött, a községházák pincéjében agyonvert magyar áldozatokról fővesztés terhe mellett tilos volt szólni. A hajlékukból gyűjtőtáborba tereltekéről, a kényszermunkára hajtottakról, az elmenekült ártatlanokról, a kitelepítettekről, a megalázott magyar lakosságról nem volt szabad említést tenni. Pedig Zsabyáról, Csurogról, Mozsorról (Mošorin) mai napig is azért hiányoznak a magyarok, mert kollektívan felelősségre vonták

*A legnagyobb temerini lömegész szerény sírkeresztje. Felirata:
Névtelen bajtársainknak*

őket. Az egész falu magyar lakosságát, válogatás nélkül. S nem ismeretlen személyek, hanem a legális hatóság. Akkor, amikor az ismeretlen személyek már agyonverték áldozataikat. S nemcsak e három faluban, hanem sorolni is sok, hány bácskai és bánáti, sőt baranyai helységben is. A zabolátlanul garázdálkodókat csak elvértve vonták kérdőre, mint az Adorjánon történt. Nem népszerű ma ilyesmit mondani, de ez is hozzátartozik az igazsághoz: az adorjáni vérengzés utáni felelősségre vonás a környékbeli magyar kommunistáknak köszönhető. Akik hittek az új ideológiában, és akik azt hitték, hogy az előttük álló idő a népek teljes egyetértésének korszaka lesz. Most már tudjuk, hogy mekkorát tévedtek. Csupán ők szólhattak hangosan az üldözöttek védelmében.

– Mit akarsz ezzel a témával? Minek írod meg? Bosszúra serkenteni? Újabb vérengzést kiváltani? Hogy ismét hulljanak a fejek? – Ismerősöm őszintén korholt, amikor bejelentettem neki szándékomat, hogy erről írni fogok, talán lesz, aki közli.

– Dachau történetét ugye elolvastad? Vuk Drašković könyvét is, a *Nozt*, arról, hogyan gyilkolták a horvátok a szerbeket. Meg elolvastad a *Hideg napokat* is meg azokat az újabb keletű újságcikkeket, amelyek a lengyelek irtásáról számolnak be a katyni erdőben, s az oroszok a tettesek. Meg olvastad a Gulagról szóló könyveket is. Az mind érdekelt? Azt mind

meg kellett írni? Azért kellett megírni, mert az több millió zsidóról, lengyelről, horvátról, szerbről, a Szovjetunió népeiről szól. Azt mind a világ elé kell tární. Azokról nem kérdezted meg, hogy ki írja, mi célból? Itt azt sem tudjuk, mennyien veszték el. Közülünk, vajdasági magyarok közül. Ezt hallgassuk el? Erről még most se szóljunk? Mit akar Wiesenthal még ma is Bécsben az irodájával? Neki most is kutatnia kell, kik vétkeztek a zsidó nép ellen. Ezt meg még most sem kell feszegetni! Járunk azzal a bűntudattal, hogy mi rosszabbak vagyunk minden népnél, mert nekünk legfeljebb vétkezeink vannak, áldozatainkat pedig, ha voltak is, tapintatosan elhallgatjuk? Viseljük a kollektív bűnösség tudatának elviselhetetlen terhét, és tanakodjunk, hogy a magyarok között miért olyan nagy az öngyilkosok száma? Miért nem volt nagy az első világháború előtt? Már szaporodni sincsen kedvünk! Érdemes egy ilyen népnek? Hát ha igaz lenne az, amit Ady írt, hogy nekünk Mohács kell, meg hogy Verjed csak, úristen, mert ez a mi fenntartó erőnk, akkor az elmúlt időszakban ugyancsak megedződhettünk. Csak el akarom mondani. Oda akarom helyezni a mi halottainkat is a többi áldozat mellé, hogy az évfordulókon ők is megkapják a maguk koszorúját. Hogy ne a temető árkában, a városi szeméttel letakarva, ne föléjük ültetett akácfák töve alatt, tetejükbe telepített teniszpálya alatt, ne sintérgödörben, ne a téglagyár agyagbányájában porladjanak. Temessük el, számoljuk meg, írjuk be őket a halotti anyakönyvbe tisztességesen, és mondjuk meg róluk, hogy ők is áldozatok. S amikor mindez megtörtént, akkor ne azt hirdessük, hogy most ismét rajtunk a sor, hogy mindezt visszaadjuk, kamatostul, mint szokás, hanem mondjuk, hogy ennek örökre vége.

Jaj a legyőzötteknek! Jaj a bosszulóknak is! Győztes csak az lehet, aki nem a vérkölcson visszaadásával egyenlíti ki a számlát, mert az ilyesfajta egyenleg után mindig készül egy újabb. Ezért kell a negyvennégyes tömegsírok felderítése után kimondani, hogy vége.

Nem a történelem objektív tényei következnek ebben a könyvben, hanem egy népirtás szenvedő alanyainak nagyon is szubjektív emlékezései közel fél évszázad távlatából. Azzal a szándékkal tárom ezt a világ elé, hogy láttassam, hogyan élte át népünk a mi tragédiánkat, amely része az itt élő népek közös tragédiájának. Az objektív történetírás bűnös mulasztások miatt szándékosan nem foglalkozott vele ez ideig. Egyéni élményekről lévén szó, tisztában kell lenni azzal, hogy van benne pontatlanság, tévedés, az élmények tömkelege mégis egy valós tényre világít rá, egy olyan tényre, amelyet mindeddig szinte teljes homály fedett: 1944 végén

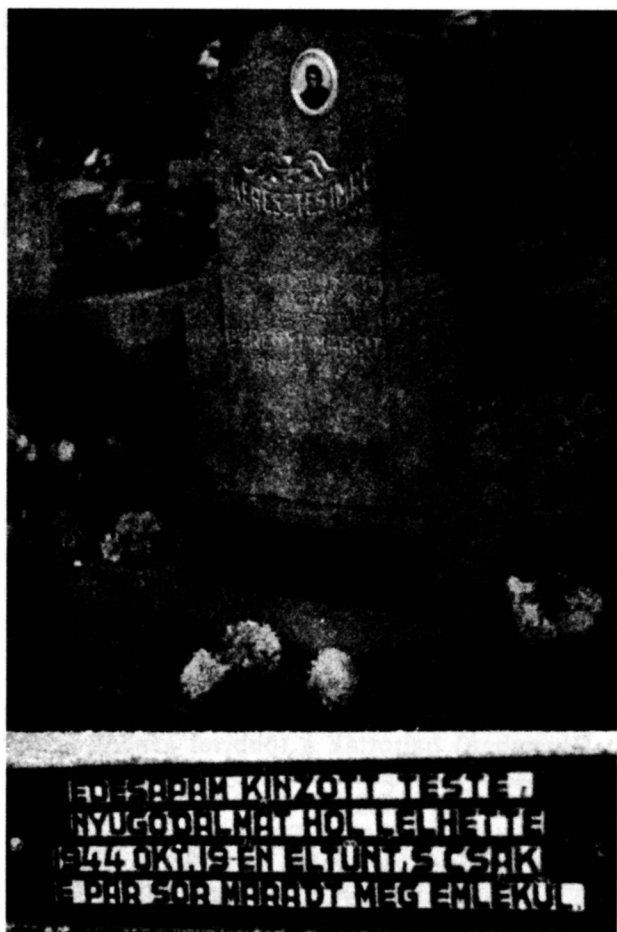
a jugoszláviai magyarságon véres bosszút álltak. Ennek körülményeit tudósok higgadtságával fel kell deríteni, hogy az élők lelkiismerete ne háborogjon, halottaink pedig békén nyugodjanak.

Amire a helybeliek emlékeznek

Ezerkilencszáznegyvennégyben, október utolsó vasárnapján volt Krisztus király ünnepe. Ezen a napon temették Temerinben a tizenhat éves korában tüdővészben elhunyt Kalmár Piroskát. Előző nap halt meg, s annak ellenére, hogy pénteken és szombaton razzia volt Temerinben – kidobolták, hogy senki az utcára ki nem léphet, s a rendelet betartását a sarkokra állított fegyveres partizánok gyakori riasztólövéssel, „Stoj! Pucam!” (Állj! Lövök!) felkiáltásokkal tartatták be, a halálhír vasárnap délelőtt elterjedt a faluban.

Szkenderovics Tibor, a vállalkozó szellemű iparos szokásához híven vasárnap elment kaszinózni. Ilyenkor szedte össze mindig a faluban a híreket, s most, hogy két napja ki sem mozdulhatott a házból, miközben csupán fivére utcára néző cipésműhelyének kirakatán keresztül kukucs-kálhattak, s az utcán jövő-menő, egy-egy, esetleg néhány embert kísérő fegyveres katonákat, partizánokat látva csak rosszra gondolhattak, most kiváltképpen ki volt éhezve a hírekre ő is és fivére is, annak családja, valamint öreg – magyarul csak nehezen beszélő sokác – édesanyjuk. Tibor ezúttal még ebédre sem tért haza, szörnyű aggodalmat kelteve otthonmaradottjaiban. Este állított csak be azzal, hogy az elmúlt két nap alatt emberek sokaságát terelték a községházára, és ott kegyetlen kínzások közepette agyonverték, jobb esetben lelőöldözték őket. Egy részüket a községháza udvarán, másokat az épülettel egybeépített mázsaházban, megint másokat a valamikor községi zárkaként használt szobában. A halottakat az erre a célra „meghajtott” helybeli földművesek fuvarozták kocsival-lóval a Nagytemetőbe.

Tibor fivére is kiment a faluba aznap délelőtt, ő a Németh pékhez ment kenyérért a Gyepsorra. Testvére halkán közölt szörnyű történeteit hallgatva döbrent rá csupán, hogy hát hiszen ő látta a halottszállítókat. A délelőtti órákban, amikor a Kakas közben lévő házuktól odaért a Tischler-féle házhoz, látott négy-öt kocsit kikanyarodni a községháza nagykapuján. Furcsállotta, hogy széna van rajtuk, az is éppen csak a kocsiodal magasságáig, s mégis, mintha terhet szállítanának, úgy zörög a kerekük a Piac tér kockás kövein.

Moholon feltehetőleg több száz áldozata volt a bosszúnak, napjainkig azonban csak ez az egy stíreléífelirat utal arra, hogy a felszabadulás napjaiban emberek tántak el

Hétfőre virradóra valakik megzörgették az utcai ablakukat. A bentlakókban az este hallottak után megdermedt a vér, s a rettegés csak fokozódott, amikor az ismeretlen látogatók bekiabáltak, hogy a férfiak a házból azonnal induljanak ásóval-lapáttal, háromnapos koszttal a község-

házára. Néhány órával később már dobos járta a falut, és minden tizenhat és hatvan év közötti férfira vonatkoztatva ugyanezt a rendeletet tette közhírré, kibővítve azzal, hogy akinek kocsjá-lova van, az köteles igával jelentkezni a templomudvarban. Becslés szerint mintegy kétezer-hétszáz férfi gyűlt össze a templomudvarban. Akik kocsin érkeztek, azokat itt leszállították a bakról, és őket is a templomudvarban felsorakoztatottak közé állították. Fegyveres, csillagos sapkás, partizánoknak mondott katonák és néhány helybeli járt-kelt a riadt emberek között, névsorokat vittek magukkal, azokról neveket olvastak föl.

– Varga Mátyás.

A tömegben végighullámozott a kiáltás, a templomudvar végéről – mintha már csak visszhang lenne – verődött a fülekbe. Három Varga Mátyás volt a jelenlevők között. A szólítók nemigen válogattak a szólítottak között. Ha több volt, hát több kiállt. Az maradt meg, aki nem. A Varga Mátyás mind a három kiállt, és elveszett. (A történet még él a temeríniek emlékezetében, de le van írva Elemér Homonnay – Homonnai Elemér – *Atrocities Committed by Tito's Communist Partisans* című könyvében is. Megjelent 1957-ben az USA-beli Clevelandben. A könyv fénymásolatát dr. Gosztonyi Péter bocsátotta rendelkezésünkre.) Az egész napon át tartó válogatás után mintegy nyolcvan-száz embert különítettek el. A sok-sok embert estefelé megindították gyalog Újvidék felé. A kocsin érkezettek soha többé nem látták sem lovukat, sem kocsijukat.

A kiválogatott emberek csoportját csak a Dávid sarkáig (ma a malommal szemben) hajtották a többivel azonos útvonalon, ott jobbra tértették őket, és kerülő úton a Nagytemetőbe terelték, még aznap este megásattak velük egy nagy gödröt, s abba – egyetlen kivétellel – belelővöldözték őket. Ennek a megmenekülését leírta a Budapesten élő temeríni születésű író-publicista, Illés Sándor, a *Sírató* című regényében; Szlovák Pista néven szerepelteti, de valójában Horváth volt.

Az a kis temetési menet – amely vasárnap Kalmár Piroskát kísérte a temetőbe az egészen véletlenül Temerínbe került fiatal pap, Tóth József jelenlétében – nem tudta, hogy ők azok a kivételes falubeliek, akik nem hivatalból vannak jelen a temetőbe szállított tetemek utolsó útján. A menet előtt ugyanis néhány szekér haladt majdnem olyan lassú ütemben, mint amilyennel a koporsót vitték a halálmadarak a Szent Mihály lován. A menetben haladó osztálytársak egyike, amint

szomorúan nézegette a földet, egyszer csak odasúgta a mellette haladóhoz:

– Nézd! Vér!

A megszólított nem is értette, hol van vér, azt hitte, talán a barátnöje megsérült, és az ő vére folyik. De nem, a barátnö ujjával maguk elé mutatott a földre, amelyen vékony csíkok voltak láthatók, itt-ott vastagabb csomóban világosan felismerhető volt az alvadt vér. Rövid találgatás után rájöttek, hogy az előttük haladó szekérről hullott.

Vasárnap már a kisdíjakok is hallották szüleiktől, hogy az elmúlt kétnapi razzia idején mi történt a faluban. S ezt követte még a legtragikusabb nap, a hétfő: minden férfit összeszedtek. Biztos, hogy sokan akadtak, akiknek eszébe jutott az az 1942-es januári nap, amikor a Temerinből Goszpodinca (Gospodinci, Boldogasszonyfalva) felé haladó csendőrök odaszóltak az újsori házak előtt lebzselő legényekhez:

– Gyertek Csurogra, ráncba szedjük a vadrácokat.

S akadt, aki ment, mint ahogyan akadt 1941-ben is, aki felszólítás nélkül, sőt a hatóság tilalma ellenére is elment Szőregre, hogy az onnan elűzött szerbek házából kocsiszámra vigye az elhagyott holmit: gabonát, szerszámot, jószágot. Féláron vesztegették azután Temerinben. Volt, aki előre tudta – a jóérezsű emberek mind tudták –, hogy ennek még lesz folytatása. De hogy ilyen gyorsan és ilyen nagy kamattal kapják vissza a rosszat! Pedig hát sem a temeriniek, sem más falvak magyar lakói ekkor még nem tudták, hogy október vége nem a számonkérés befejezése is egyben, hanem a kezdete inkább.

Mentő rendelet

A felszabadulás első napjai október derekára estek, Ivan Rukavina vezérőrnagy, a Bácska, Bánát és Baranya katonai közigazgatásának parancsnoka csak december elsején adta ki a rendeletét, amelynek bevezetőjében leszögezi (az eredeti természetesen szerbül íródott, ez itt saját fordításom):

„A magyarokkal és a németekkel való eljárásban egész sor helységben és faluban szabálytalanságok történtek, amelyek csak mocskolják katonai szerveinket, és ártanak népünknek és országunknak.

Hogy a jövőben a magyarok és a németek szabályos és az egész katonai közigazgatás területén egységes elbánásban részesüljenek, elrendelem az alábbiakat.

1. Az AVNOJ (Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije – magyarul Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács – M. M. megj.) II. ülésének döntése értelmében a kisebbségek egyenrangú jugoszláv polgároknak számítanak, ez vonatkozik a magyarokra is, akik minden jogukban és kötelességükben kiegyenlítődnak hazánk többi lakosával. Ez alól csak azok a magyarok képeznek kivételt, akik háborús bűnös-ként közvetlenül belekeveredtek a magyar fasiszták által a mi népünk ellen elkövetett bűncselekményekbe. Az ilyen magyarokat át kell adni a katonai bíróságoknak, s azok az érvényben levő rendeletek értelmében járnak el. Ebből következők:

a) azonnali hatállyal fel kell számolni a magyar gyűjtőtáborokat, a táborokban csak azok a gyanúsítottak tarthatók vissza, akik bírói szervek által folytatott vizsgálat alatt állnak, vagy akikre már kimondta a büntetést az illetékes katonai bíróság.

b) a magyarokra, akárcsak a lakosság többi részére, vonatkozik a katonai kötelezettség. Ez azt jelenti, hogy a magyarokat bevesszük a NFH-ba (az eredetiben: N. O. V. – Narodnooslobodilačka vojska, magyarul: Népfelszabadító Hadsereg – M. M. megj.), de egyelőre csak önkéntes alapon kell őket mozgósítani. Majd ha az NFH-nak szükségletei úgy kívánják, akkor általános mozgósítást kell elrendelni a magyarok számára is.

v) (Az eredeti, a katonai közigazgatás bélyegzőjével ellátott, de a parancsnok Ivan Rukavina vezérőrnagy kézjegyét nélkülöző, rendelkezésünkre álló okmány fénymásolata, mint a felsorolásból látható, nem az ábécé, hanem a cirill azbuka betűvel jelzi a rendelet egyes pontjait, ezért következik a b után a v. – M. M. megj.) A 18–30 éves magyar férfiakat az utasítások szerint mozgósítják katonai munkabrigádokba, ha nem lépnek be az NFH-ba. Ezek az egységek minden tekintetben ki lesznek egyenlítve a harci egységekkel mind szervezeti, mind pedig fegyelmi tekintetben, valamint ellátásban-élelmezésben, s abban a tekintetben, hogy milyen szellem uralkodik bennük. Szükség szerint ezekben a munkásegységekbe mozgósítani lehet más nemzetiségű hadkötelezetteket is.

2. (A második pontban szintén három tételben rendelkezik a parancsnok arról, milyen bánásmódban kell részesíteni a németeket. Eszerint a jugoszláv hadseregben csak a már ott harcoló németek maradhatnak, a 16–60 éves férfilakosságot munkaszolgálati egységekbe kell mozgósítani, ezekben az egységekben szigorú fegyelmet kell tartani, de nem olyat, mint a fasiszta táborokban, amelyek kínzóhelyek és a népek temetői voltak.

Mint majd később látni fogjuk, a rendelet e részét elég lazán értelmezték. – A háborús bűnösöket katonai bíróság elé kell állítani. A németekről végül megemlíti, hogy ha a katonai helyzet úgy kívánja, a katonai közigazgatás illetékeseinek külön engedélyével ki lehet őket telepíteni, hogy jobban lehessen rájuk felügyelni – M. M. összegezése.)

3. Mindazok részére, akiket katonai bíróság ítél el büntetőtáborra, egységes tábort kell létrehozni nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül. Az itt őrzött személyeket megfosztják szabadságuktól, és büntetésüket töltik. Ez azt jelenti, hogy tilos számukra mindennemű érintkezés a lakossággal, és szigorú felügyelettel küldik őket munkára. Ezekben a táborokban is emberi bánásmódot kell alkalmazni az NFH vezérelveinek megfelelően.

4. A katonai közigazgatás minden korábbi idevonatkozó rendelete hatályát veszti.

A katonai körzetek gondoskodjanak róla, hogy jelen rendelet a leg-sürgősebben eljusson minden helyőrséghez és járási katonai állomáshoz, és hogy pontosan alkalmazzák. Minden katonai állomás, helyőrségi és körzeti parancsnokság illetékes szervei révén köteles frásban jelezni a katonai közigazgatásnak jelen rendelet átvételét az átvétel órájának és napjának feltüntetésével.

Minden parancsnokot, tekintet nélkül a rangjára és beosztására, igen szigorúan megbüntetnek az e kérdésben a jövőben esetleg történő vétségekért.

Jelen rendelet tartalmáról tájékoztatni kell a katonai közigazgatás minden szervét a napi őről kezdve a legrangosabb előljáróig.

HALÁL A FASIZMUSRA, SZABADSÁG A NÉPNEK

*Ivan Rukavina s. k.
vezérezredez*

Nem nehéz a szövegből megállapítani, hiszen ki is mondja, hogy a magyarokkal és a németekkel olyan dolgok történtek, amelyeknek nem lett volna szabad megtörténniük, mert bemocskolták a felszabadítók hadseregének és „népünknek” a tekintélyét. De ha ilyesmi történtek „egész sor faluban és helységben”, akkor hol maradt a vétkesek felelősségre vonása?

Egyébként a rendelet szövege, szándékát tekintve, nyilván helyére akarta rakatni a dolgokat, hiszen nem volt éppen mindennapi eset, hogy a parancsnok olyannyira számon kérje alárendeltjeitől parancsának tudomásulvételét, hogy még azt is megköveteli: tájékoztassák őt, hogy ki

melyik napon, hány óraker vette tudomásul a rendeletet. S vegye tudomásul még a népi őr is, de minden rendű és rangú parancsnok és beosztott is.

S mégis, mindennek ellenére folytatódott a felelőtlen bosszúállás. Egy adatközlő erről így nyilatkozott: „Karácsonykor érkezett meg (Kanzsára – M.M. megj.) a rendelet, amelyet a katonai főparancsnok december elsején adott ki. Szabadkáról hozta személyesen egy Čapo nevű OZNA-s”. (Odeljenje zaštite naroda – Népvédelmi Osztály, biztonsági szolgálat, későbbiekben: UDB.) Az adatközlő a beszélgetés kezdetén, mihez tartás végett kijelentette: „Én nem vagyok egy ijedős ember. Én már a két háború között közreműködtem a baloldaliakkal, olyan munkát végeztem, ami ha akkor kiderül rólam, nem kerülöm el azt a sorsot, ami úgy általában kijárt a kommunistáknak. Keck Zsiga és Olajos Miska révén kapcsolatba kerültem a Híddal, és mivel szerbül-magyarul egyformán jól beszéltem, fordítói munkát vállaltam, propagandaanyagot és cikkeket ültettem át egyik nyelvről a másikra. Így lett belőlem a háború végén magas pozíciót betöltő vezető, de nem akarom megmondani, hogy melyik időszakban, meg hogy milyen tisztet láttam el, mert abból meg lehetne állapítani, ki vagyok. Márpedig én semmiképpen sem akarom, hogy ez kiderüljön. Nem magam miatt, mert mint mondtam, amikor egyedül voltam, a saját bőrömet nem vonakodtam vásárra vinni. De most már koros ember vagyok, a családom népes, miattuk nem akarom, hogy a nevemet emlegesse.”

Jeltelen és titkolt temetkezőhelyek

Péterrévén az ötvenes évek első felében, talán 1954-ben, leszakadt a Tisza-part a kompikötő fölött. A bánáti oldalról este hazafelé tartó földművesek rémülten látták, hogy a szakadás mentén támadt falból lábszárcsontok, koponyák állnak ki. A felszabadulás napjaitól kezdve emlegették a helybeliek, hogy az azokban a napokban eltűnt péterréveieket gyilkosaik a Tisza-parton földelték el. A háború utolsó éveiben ugyanis munkaszolgálatosokkal hevenyészett futóárkot ásattak ott a magyar honvédek, ez a háború végén erősen omladozott már, de még mindig futóárok volt. Az interregnum végére azonban az ároknak nyoma veszett, betakarták. Nem volt szabad érdeklődni, mi volt a gyors munka oka, bár szóbeszédben élt és terjedt, hogy abba lövöldözték bele azokat, akiket kivégeztek 1944-ben az alatt a 45 nap alatt, amíg a hatalom nagyjából lábra állt.

KOMANDA LOGORA GRADA NOVOG SADA - MONOPOL.

OTPUSTNICA

Vazi za dopis Ekreš Hagan... koji se
otputa iz logora. Izvoljava mu se slobodan povra-
tak kući u slobodna držanja.
U Novom Sadu 26. XI 1944. godine.

7.26. X. 9 - 24. 1944

.....
komandant logora.

Ökrész András (a cirill betűs kézírás szerint hibásan Ekreš) újvidéki lakos elbocsátólevele a gyűjtőtáborból. A szöveg magyarul: Újvidék város táborparancsnoka – Monopol. Elbocsátólevel. Érvényes Ökrész András elvtárs részére, akik elbocsátottak a táborból, és engedélyezik számára, hogy szabadon hazatérjen, és a szabad mozgást. Újvidéken, 1944. XI. 26. H. F. SZ. N. (Halál a fasizmusra, szabadság a népek. – M. megj.) A táborparancsnok: D. Vasić. A gépellíráspapírral ráírt keltezés nyilván azt jelenti, hogy nevezett személy október 26-ától november 26-áig volt táborban. A herek bélyegző felirata magyarul: Újvidék helyőrség-parancsnoksága, Bándi, Bácska, Baranya Katonai Körzet. – A Monopol az újvidéki Dohánymonopol udvarában berendezett tábor

végén erősen omladozott már, de még mindig futóárók volt. Az interregnum végére azonban az ároknak nyoma veszett, betakarták. Nem volt szabad érdeklődni, mi volt a gyors munka oka, bár szóbeszédben élt és terjedt, hogy abba lövöldöztek bele azokat, akiket kivégeztek 1944-ben az alatt a 45 nap alatt, amíg a hatalom nagyjából lábra állt.

A falu népe ziláltan, seregbe verődve rohant a jelzett hely felé, majd onnan haját tépve, sikoltozva, jajongva, egyesek átkozódva, őrdjongve tértek vissza. Azóta sem mondja senki, kiknek a teteme bújta ki a földből.

Reggelre az árulkodó szakadás nyomtalanul eltűnt.

Azorkán minden halottak napján gyászmisét mondanak a névtelen áldozatokért. Sem külön ének, sem külön szokás nincsen, egyszerű, csendes gyászmisét mondanak. Nem úgy, mint egy időben Temerinben, ahol - még a hatvanas években is - az volt a szokás, hogy a felszabadulási ünnepek táján szinte mindennap le volt foglalva a templom egy-egy gyászmisére, és a megrendelők az ismeretlen eltűntéért mondatott misén leggyakrabban azt az éneket kérték Varga Imre kántortól, amely ezzel a sorral kezdődik: „Síró szívünk édesanyja, boldogságos Szűzanya”, s

eltávozott.” Néhány évvel ezelőtt Varga Dezsőt nevezték ki plébánosnak Adorjánra. Nem tudta, hogy a gyászmisét minden körülmények között meg kell tartani, akár rendelik, akár nem, és elmulasztotta már az első évben. Csakhogy el nem kergették a hívők. Ő maga volt a legjobban meglepődve, hogy azon a közönséges hétköznapon zsúfolásig megtelt a templom. Csak mise után szerzett tudomást róla, hogy ezt a szokást betartotta minden elődje az 1944 végén itt szolgáló Firányi Lajos plébánostól kezdve. Firányi Lajos rendkívül bátor ember lehetett. Azon kevesek közé tartozik, akik szabályosan anyakönyvezték az 1944 októberében ártatlanul legyilkolt helybelieket. A nevek mellé ilyen bejegyzéseket írt a halotti anyakönyv Megjegyzések rovatába: „A férfiakat összeteterelő fegyveres erők a lakásából kihajtották és a ház előtt szájába lóttak.” Ugyanennek a személynek A halál oka rovatban ezt írta: szájlövés. Egy másik megjegyzés: „November 10-én a város vezetősége által megbízottak elfogták és magukkal vitték. November 11-én a városi kórházból holtan hozták ki.” S annak az ötvenhat halottnak a neve elé, akiket szemmel láthatóan egyszerre írt be az anyakönyvbe, ezt írta: „1944. X. 31-én fegyveres erők által elhajtottak. Tisza.” Csak néhányuknak az esetében van feltüntetve a temetés helye, a halál oka meg a halál körülményeire utaló egyéb bejegyzés. Akit közülük eltemettek, az október másodikán volt. Az adatközlők elmondták, hogy a hozzátartozók kihalászták az áldozatokat a Tiszából, szabályosan ellopták őket, egy ideig rejtegették, és amikor vége lett a vérengzés okozta első kábulatnak, akkor eltemették a pappal.

Értük mondják azt a gyászmisét. De beszélni nem lehet róla.

A falu legszélén, közvetlenül a Tisza mellett él özvegy Apci Lukácsné Ladócki Matild. 1943 novemberében ment ide férjhez a környékbeli tanyák egyikéről. Kilenc hónapra rá megszületett a gyermek, s 1944. október 31-én kéthetes volt. Az urát ezen a napon fegyveres emberek kiszóltották a házból, úgy ment el otthonról a fegyveresekkel, hogy azonnal jön majd vissza.

– Nem kellene magammal vinnem a katonakönyvemet? – kérdezte a fegyveresektől.

– Hát hozza.

Visszalépett a könyvért, és elment, hogy soha többé vissza ne térjen.

Apciné sovány asszony, kicsi, görbe. A szegényes istállóban meddő kecskéjének a kötélét bogozgatja. Vezetné ki az állatot a kertbe legelni, ahol egy másik már ki van pányvázva.

Rideg, elutasító szótlanással fogad.

– Újságíró? Aztán minek?

– A negyvennégyes eseményekről szeretnék valamit tudni.

Nem reagál. Talán valami közelebbit kellene említeni, hogy megszólaljon.

– Amikor az urát elvitték.

– Semmit sem tudok én. Még csak lábadoztam, éppen szoptattam a kicsit. Ki sem mentem kikísérni az uramat.

Válasza olyan, hogy nem lehet rá föllebbezni.

– El se búcsúztak?

– Mit búcsúzkodtunk volna?! Csak úgy kilépett a házból.

– Hol bántak el velük? Itt a parton? – Kegyetlenség szegény aszszonnyal szemben ez a faggatás, de hát meg kellene valamit tudni tőle, s nem öncélúan. De a válasz most már olyan tömör és ismétlődő, hogy látni, bezárkózott abba a hallgatásba, amely az egy évet sem megért házassága utáni özvegyi gyászt tette benne konokká, a bánatot sírig tartóvá.

– Semmit sem tudok én.

– Itt van olyan magas part. – Utalni kell neki arra, hogy valamit tudni már a kivégzés helyéről, de a zárkózottság kikezdehetetlen. Viszont a kérdező itt van a házában, hát ki sem dobhatja, meg hátha csakugyan kellene valamit mondani.

– Á! Amott fönt az erdőnél.

– Nem kereste azután?

– Semmit sem tudok én.

Hogyan lehetne feloldani a feszültséget? Az sem segít, hogy a kérdező kézbe veszi az udvari vízcsapnál álló edényt, és vizet önt az ott lábatlanokódó baromfinak. Egy rossz lábasból és a beletett téglából szerkesztődött a csirkeitató. Megszóal ugyan az asszony, de azt említi, hogy most jött haza a kapálásból, egész nap elfáradt, el kell látni a jószágot, nincs ideje beszélgetésre.

– Majd visszajövök, ha elvégzett.

– Most lesz a legtöbb munkám. Megállásom sem lesz hétig.

– Majd hét után.

– Fáradt leszek. Akkor már le kell feküdni.

A továbbiakban szóba kerülő helységek mindegyikéhez fűződik a temerinihez, péterréveihez, adorjánihoz hasonló élmény, történet, amit a helybeliek ma is suttozva, csak bizalmas baráti társaságban említenek

egymásnak. Kanizsán azt, amikor 1945 tavaszán a kóbor kutyák kikaparták a Szigeten a tömegsírt. Zentán azt, amikor kavicsot és homokot raktak arra a helyre a parton. Szabadkán azt, amikor a Zentai úti temető szélén a városi szeméttel takarták el a nyomok egy részét. Bajmokon azt, hogy a tömegsír fölött nem lehetett szántani, Szivácon, hogy M alakban ásatták meg az áldozatokkal a sírt, jelezve, hogy magyarokat temetnek bele... Csurogon, Zsablyán, Mozsorban nincs, aki meséljen, mert onnan elhajtották a maradék magyarokat.